

SEPARAAT

Eesti
Loodus

1961

PÖLISPUUD RÕUGE SOVHOOSIS

Rõuge sovhoosi maa-alal (Rõuge asulast 1,5 km lõunaedela suunas) kasvab kaks tähelepanuväärset põlispuud. Tamme ümbermõõt põlvkõrguselt on ligi 7 m, okste harunemiskohal aga veelgi rohkem. Tammest 150 meetri

kaugusel kasvab põline mänd (kohalik nimeetus «tarupettäi»), mille ladvas oli varem valge-toonekure pesa.

L. VALT

VÕHANDU JÕE ÜRGORG LOODUSKAITSE ALLA?

Et säilitada Ahja jõe ürgoru kõrval küll vähem tuntud, kuid maastikuliselt väga kaunist Võhandu jõe ürgorgu tema praeguses looduslikus olekus jõe süvendustööde, paljandite rikkumise jne. vältimiseks, tuleb siin kehtestada looduskaitserეžim. E. Varep esitas Looduskaitse Komisjoni 1960. aasta novembrikuu üldkoosolekul projekti maastikulise keeluala «Võhandu jõe ürgorg» loomiseks. Loodav keeluala asub Räpina rajoonis Leevi ja Veriora külanõukogu piires ning haarab Võhandu jõge ligikaudu 12 km pikkuselt, Leevi maantee sillast kuni Haavapää veskini. Keeluala piirsesse jäävad kõige markantsemad paljandid ehk nn. müürid («Sõjatare müür»,

«Viira veskimüür» jt.) koos suurepäraste koobastega.

Samal koosolekul arutati ka Räpina rajooni Nohipalu Valg- ja Mustjärve looduskaitse alla võtmise küsimust. Järved asuvad lähestikku, kuid on tüübilt täiesti erinevad, pakkudes teaduslikult suurt huvi.

Pärast nimetatud küsimuste arutelu andis J. Eilart informatsiooni III üleliidulisel looduskaitse nõupidamisel Stalinabadis, kus tehti kokkuvõtteid aastastest tööst looduskaitse alal, kusjuures peatähelepanu pöörati looduskaitse probleemidele mägitingimustes.

V. HANG

ARHIIVKOGU

TARTU ÜLIKOOL

TALVITUVATE LINDUDE LAHEL

L. POOTS

Vaikne on meie talvine loodus. Astud mööda tuttavat metsateed ja kuuled peale lume krudisemise vaid tihaste sidinat, leevikeste nukrat kriiksumist või rähni toksimist... Tahtmatult mõtled teistele, lõunasse lahkunud suurtele ja väikestele lindudele, nende pikale rännuteele, kaugetele soojadele maadele. Tekib soov näha, kus ja kuidas küll elavad linnud seal kaugel, tuhandete kilomeetrite taga,

1960. aasta kevadtalvel lendasimegi lumelõrtsisest Tartust otse kirsiõitest valendavasse Aserbaidžaan — külla talvituvatele lindudele. Siin, Nõukogude Liidu Euroopa-osa kõige lõunapoolsemas tipus asub üks suuremaid lindude talvitusalasid meie kodumaal, kuhu igal sügisel lendab kokku miljoneid linde. Kaspia merele, mis siin kunagi kinni ei külmu ja kus vaid harva sajab lund, saabub põhja poolt loendamatuid luige-, hane-

1. joon. Talvituvad veelinnud Kõzöl-Agatši looduskaitsealal. (B. Kuzmini foto.)

pardi- ja kurvitsaliste parvi ning suurel hulgal paljusid teisi veelinde (1. joon.). Selliseid sobivaid talvituspaiku kui Kaspia mere läänekaldal pole lindudel kuigi palju. Sellepärast ongi neid talvel siin koos nii tihedalt, et lahevesi lausa kubiseb lindudest. Toidupuudus, röövkiitmine või muud hukkumist põhjustavad asjaolud mõjustavad just talvitusaladel eriti teravalt lindude arvukust. Siin pole ju enam kaalul ühe või paari linnu saatus, vaid tuhandete või kümnete tuhandete elu. Veel käesoleva sajandi algul lasti ja püüti Lenkorani madalikult igal talvel vähemalt 600 000 parti ja tohutul hulgal hanesid ning laglesid. Sellise hävitustöö tagajärjel langes peitsusaladel lindude arvukus märgatavalt. Neist asjaoludest õigeid järeldusi tehes rajati madalaveelisele Kirovi-nimelisele (Kõzõl-Agatši) lahele ja ta kallastele juba 1929. aastal looduskaitseala, mille pindala tänapäeval ulatub 93 000 hektarini.

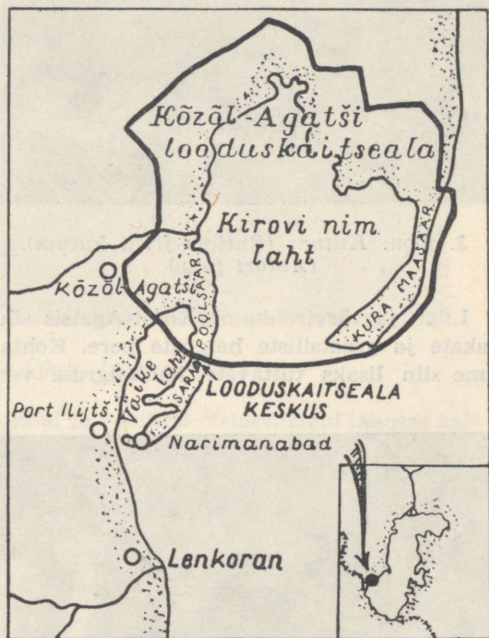
Selle linnulahe maksimaalne laius on ligi 40 kilomeetrit. Põhjust ja läänest piirab lahte Ida-Kaukaasia rannikumadalik, kuna idas eraldab teda Kaspia merest kitsas Kura maa-säär. Ainult lõunaosas on laht merega ühenduses. Põhjust lõunasse ulatuv pikk ja kitsas Sara poolsaar jagab lahte kahte ossa: läänepoolseks Väikeseks ja idapoolseks Suureks laheks. Mudaste kallastega Väike laht on poolsaare ja mandri vahelise tammiga nüüd merest hoopis eraldatud; ühendus Suure ja Väikese lahe vahel säilib vaid läbi Sara poolsaart läbivate kanalite kaudu.

Sara poolsaar (mis alles õige hiljuti oli veel saar) meenutab pikka, veidi kõverat mõõka. Looduskaitseala keskuse kohal on ta laius vaid veidi üle kilomeetri. Piki kõrgemat keskosa kulgeb ainus tee; sellel ribal asuvad ka kõik hooned. Poolsaare mõlemad küljed on madalad, ajuti üleujutatavad kõrkjäväljad. Keskosa liivast ja limuste karbipoolmeist koosneval pinnasel kasvab inimesele peaaegu läbipääsematu põldmarjatihnik, kust alatasa kostub vaenukägude (*Upupa epops*) ja frankoliinkanade (*Francolinus francolinus*) häälitsemist. Siinsamas kureraha helelillade õite vahel õõtsutab oma pikka saba süsimusta pealaega lambahänilane (*Motacilla flava feldg*) ja lendab üles rokurvits. Otse üle asula liugleb aeglaselt merikotkas.

Juba esimesel õhtupoolikul käisime ära lähima kanali ääres. Siin, koelmule tõttava-

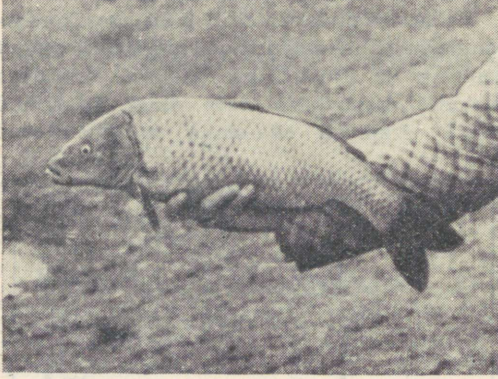
test kaladest kihavas vees, leiavad rikkalikult toitu pelikanid, kormoranid, jäälinnud, haigrud, kajakad ja teised kalatoidulised linnud. Erilist huvi pakkusid muidugi suured roosakasvalged pelikanid (V tahvel), keda enamik meist nägi vabas looduses esimest korda.

Pelikanid püüavad tihti kalu koos kormoranidega. Selleks rivistuvad pelikanid esmalt poolringi ja ujuvad siis võimsate tiibadega sumades kalarikkas vees ringi. Kohkunud kalad visklevad siia-sinna ja koonduvad

lõpuks tihedasse parve. Nüüd sulevad pelikanid ringi. Lärmi peale lendavad kohale kormoranid ja võtavad peagi «haarangust» aktiivselt osa. Osavate sukeldujatena hirmutavad nad vee all kalu tugevate nokahoopidega. Vigastatud kalad kerkivad vee peale, kus neid pelikanid (kes ise ei sukeldu) väledalt nahksetesse nokakottidesse haaravad ja siis kohe alla neelavad. Kormoranid on suutelised vaid väiksemaid kalu alla kugistama, suuremad sasaanid, kutumid (*Rutilus frisii kutum*) (2. joon.) ja teised «purikad» jäävad aga pelikanidele. Ühisest saagist võtab muidugi jõukohaselt osa ka õhus tiirlevate kajakate pilv... Pärast sagedat ja kauaaegset sukeldumist peavad kormoranid tükk aega õhu käes tiibu kuivatama. Kaldast kaugel merel ei jää-

vat kormoranidel mõnikord muud üle kui ujuvatele pelikanidele selga ronida ja seal tiibu lehvitada. Pelikanid ei aja kormorane ära ning taluvad kukileronijaid kannatlikult.

2. joon. Kutum (*Rutilus frisii kutum*).
(Autori foto.)

Liigi- ja värvirohke on Kõzõl-Agatšis sihvakate ja graatsiliste haigrute pere. Kohtasime siin lisaks tuttavale hallhaigrule veel

purpurhaigrut (*Ardea purpurea*), siid- ja hõbehaigrut (*Egretta garzetta* ja *Egretta alba*) ning esimesi lõuna poolt saabuvaid kollahaigruid (*Ardeola ralloides*). Eriti kaunid ja ümbritsevast roostikust silmatorkavalt eralduvad olid suursugused hõbehaigrud, kes on võrdlemisi julged ja lubavad end inimestel üsna lähedalt imetella (3. joon.).

Õige mulje lahe linduderohkusest saime siiski alles järgmisel päeval, kui kohaliku zooloogi J. Kiško juhtimisel tegime mootorpaatidel ringsõidu mööda Väikest lahte, läbides mitukümmend kilomeetrit veeteed ääretute pillirooväljade vahel (4. joon.). Hinge kinni pidades jälgisime seninägematut vaatepilti. Kalda ääres askeldasid väledad suurrislad ja liivatüllid, kaldaäärses vees aga sulistasid naaskelnokad. Pilliroo kohal lendlesid vidistades mustade «vuntsidega» habetihased (*Panurus biarmicus*), kukurthased (*Remiz pendulinus*) ja halltsiitsitajad (*Emberiza calandra*), kõrte vahel ronisid osavalt lillakas-sinised suurte punaste nokkadega sultani-kanad (*Porphyrio porphyrio*).

Kogu veepind oli ujuvatest lindudest, pea-

3. joon. Hõbehaigrut (*Egretta alba*). (N. Nemnonovi foto.)

4. joon. Pillirooväljad Väikeses lahes. (Autori foto.)

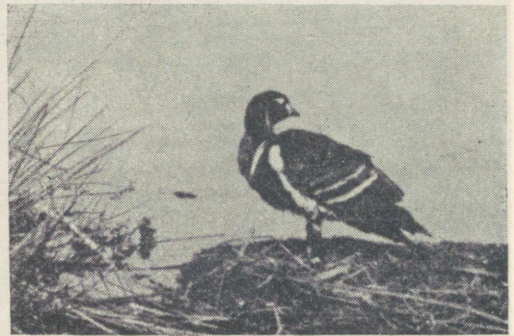
miselt vesikanadest (kohaliku nimetusega kaškaldakkidest), tihedalt mustatäpiline. Läheneva paadi eest püüdsid linnud esialgu ujudes põgeneda. Alles mõne aja pärast hakkasid nad lühikeste tiibadega vehkima ja pladistasid siis kiiresti jalgadega, otsekui joostes mööda vett. Lõpuks tõusid nad nagu vastu tahtmist õhku, lendasid veidi emale ja laskusid seal uuesti vette, et jätkata sukeldumist limuste ja vetikate järele. Üpris julge on talvekodus meil suviti nii pelglik vesikana. Nägime siin tihti ujumas ka tuttpütte, tuttvarte ja punakael-laglesid (*Branta ruficollis*) (5. joon.). Valjude melodiliste hääliitsuste saatel lendasid vee kohal kaunid laululuiged, kadudes viimaks sinetavasse kaugusse.

Erilise põnevusega ootasime kohtumist vana tuttavaga paljude kaunite raamatute lehekülgedelt — flamingoga (VI tahvel). Kuigi sellest kohtumisest lootsime palju, ületas tege-likkus kaugelt kõik me kujutlused.

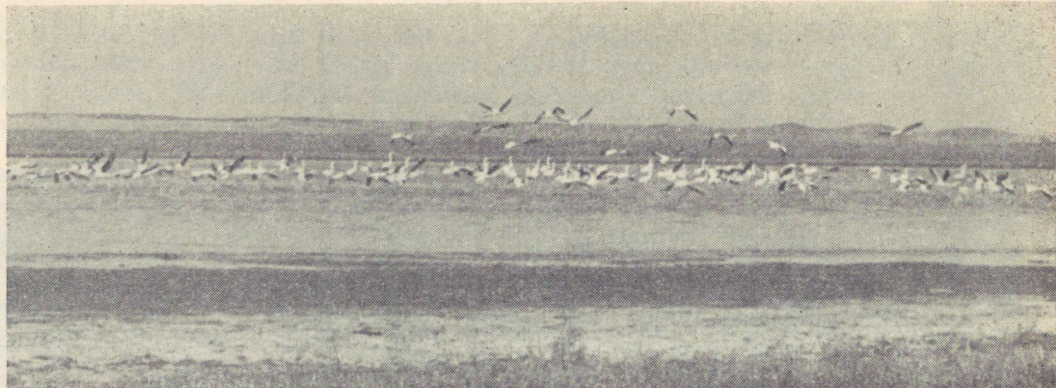
Hiilisime vaikselt üle soolaku tillukese limaani suunas. Juba kaugelt võlus meid õrnroosakas vine vee kohal, mis lähenemisel osutus sadade lindude kogumiks. Flamingod seisis pikkadel karkjalgadel madalas vees, pikki kaelu usjalt kõverdades ning mudast

limuseid ja vähikesi otsides. Meid lahutas kaldast vaevalt 50 meetrit lagedat maad, kui linnud lõpuks siiski kaelad pikaks sirutasid, veel mõne hetke otsekui kuulatasid ja siis lendu tõusid (6. joon.). Meist lendas nüüd üle kui leegitsev pilv — erapunased tiivaalused ja mustad hoosuled aina välgatlesid pea kohal. Kaua vaatlesime õhus tiirlevat parve, mis veidi kaugemal uuesti laskus.

Poleks päris õige öelda, et Kõzõl-Agatši looduskaitsealal talvituvad vaid veelinnud.

5. joon. Punakael-lagle (*Branta ruficollis*). (N. Nemnonovi foto.)

6. joon. Flamingod. (Autori foto.)

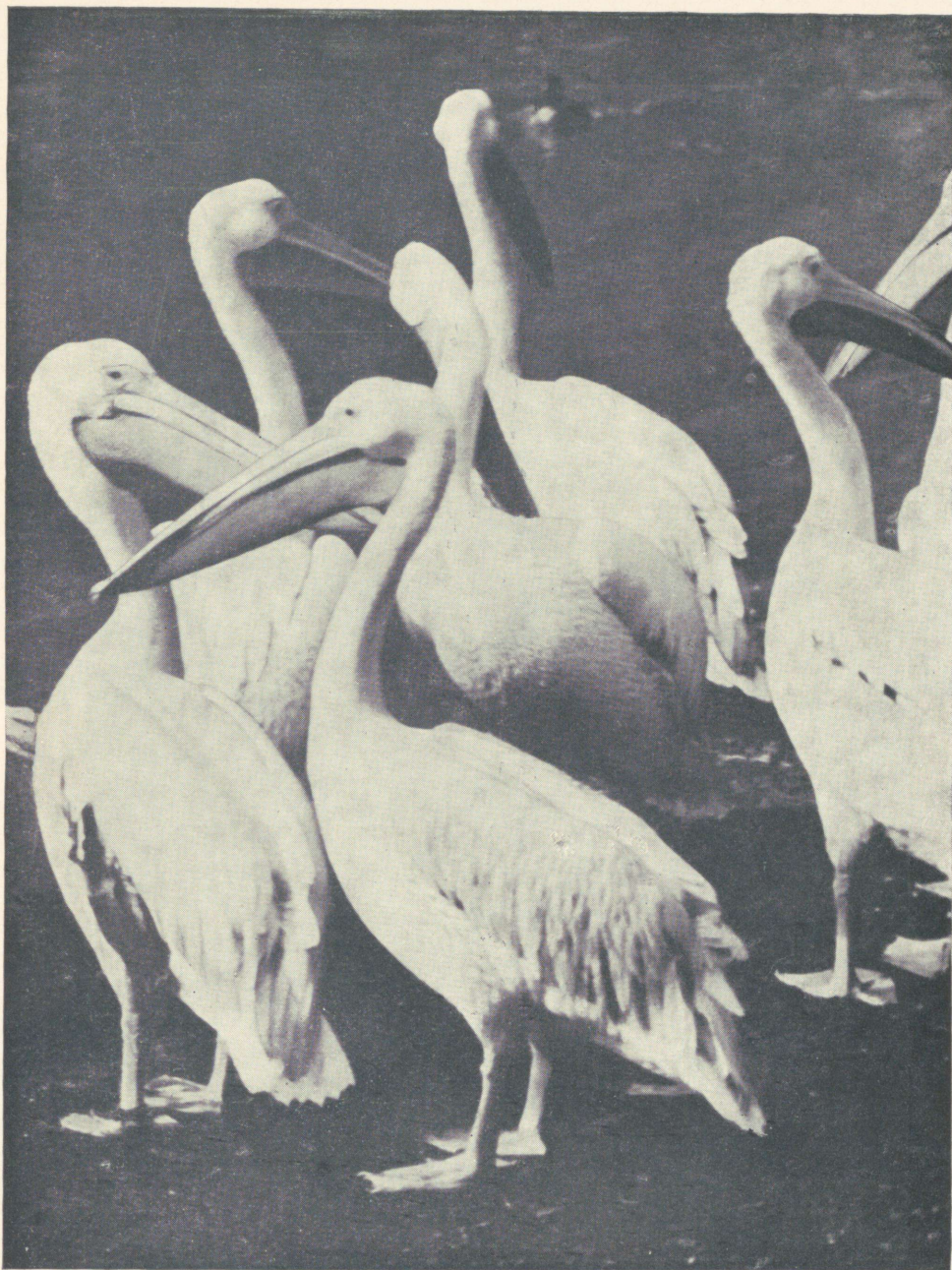
Sifa tulevad talveks ka sellised stepiasukad nagu suur- ja väiketrappid, kelle sadadest isenditest koosnevad parved jäävad peatuma lahe põhjakaldal laiuvasse steppi või saartele. Palju väiketrappe (*Otis tetrax*) hukkub igal

aastal telefonitraadides. Nii korjas J. Kiško ühelainsal korral telefoniliini alt ligi 60 surnud lindu.

Suured linnuparved meelitavad siia alati ka hulgaliselt kullilisi. Meie silme all hukkus

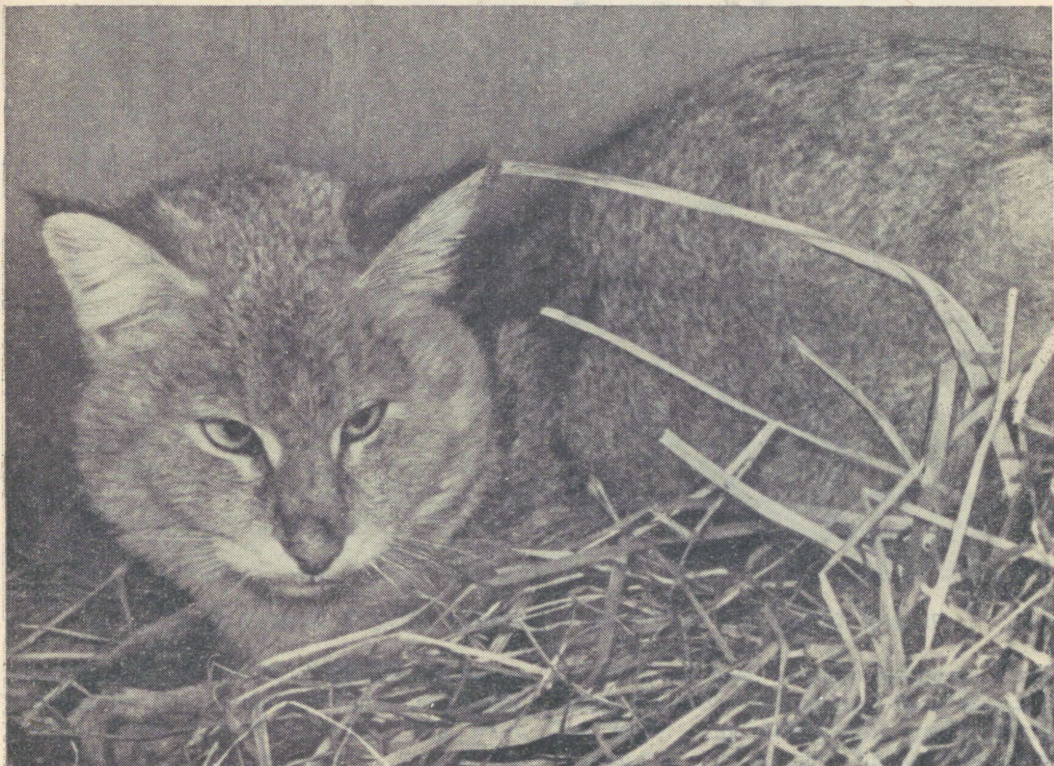
7. joon. Saakal. (N. Nemnonovi foto.)

Pelikanid. (N. Nemnonovi foto.)

Flamingod. (N. Nemnonovi foto.)

8. joon. Kõrkjakass (*Felis chaus*). (N. Nemnonovi foto.)

üks ettevaatamatu vesikana roo-loorkulli küünte vahel. Tihti nägime õhus tiirlemas stepikotkaid, merikotkaid ja stepipistrikke (*Falco cherrug*).

Keset sellist kihavat linnuelu tekkis meil muidugi kohe küsimus siin talvituvate lindude arvu kohta. Ligikaudseil (ilmselt vähenatud) andmeil ulatub partide hulk lahel 500 000-ni, vesikanade arv aga ületab selle kaugelt. Flamingosid talvitub kaitsealadel umbes 20 000. Arvesse võttes, et hanesid, kurvitsalisi, laglesid ja paljusid teisi linde talvitub siin sadu tuhandeid, ulatub lindude hulk lahel kindlasti mitme miljonini.

Viimase veerandsajandi jooksul on siinsed tingimused küll Kaspia mere veetaseme järsu alanemise tõttu paljudele liikidele (partlased, luiged, vesikana, sultanikana) vähem sobivaks kujunenud, kuid siiski on Kirovi-nimeline laht ka tänapäeval suurimaid lindude talvituspaiku Nõukogude Liidus, kus igal ruutkilomeetril elavad ja toituvad sajad lin-

nud, et kevade saabudes tagasi pesitsusaladele rännata.

Suvelgi ei vaibu lahel linnuhääled. Talvitajate asemele tulevad kevadel lõuna poolt uued lindude parved, leides sobivaid pesapaiku. Nii pesitseb siin suurel hulgal hõbekajakaid, tiire, vesikanu, hallhanesid ja pütte.

Imetajate poolest on Kõzõl-Agatši looduskaitseala suhteliselt vaene. Merepinna alanemisest tingitud roostike märgatav vähenemine on mõjunud hukutavalt siinsetel aladel alles hiljuti võrdlemisi arvukatele metssigadele. Küllalt sageli näeb kaldamudas aga kõrkjakassi (8. joon.) ümmargusi jälgi ja öösiti kohutab mõndagi hiliist teekäijat võsast kostuv šaakalite (7. joon.) võigas ulumine. Ööseks tulevad katusealustest ja muudest kõrvalistest pimedatest nurkadest välja ka nahkhiired. Viilkalt vuhisevad nad õhus, äratades oma üliosava lennuga tahtmatult imetlust. Meil õnnestus hiljem paar sellist öölendurit nende pelgupaigast leida ja päevalvalgele

9. joon. Kalapaatide «flotill» looduskaitseala vetes. (N. Nemnonovi foto.)

tuua. Määramisel osutusid need pisitillukesed kahkjaskollased loomakesed vahemere nahkhiirteks (*Vespertilio kühlili*), kelle lähim seni teadaolev leiukoht oli üle saja kilomeetri põhja pool. Nii saime meegi oma lühikesel matkal veidi täiendada andmeid Kaukaasia imetajate leviku kohta.

Kuivadel stepiküngastel, eriti kaitseala põhjaosas, elab kurikuulus gürsa (*Vipera lebetina*) — mürgisemaid madusid Nõukogude Liidus. See poolteise kuni kahe meetri pikkune ja käsivarrejämedune mürkmadu toitub väiksematest lindudest, uru- ja liivahiirtest. Tema hammustus võib inimeselegi juba mõne tunni möödumisel tuua surma. Alles äsja enne meie saabumist oli gürsa tamariskipõõsastes suure koera surnuks hammustanud.

Meie tegevus ei piirdunud muidugi ainult hiiglaslike linnuparvede vaatlemisega, nahkhiirte määramisega ja taimede kogumisega. Meid huvitasid eriti siinsete hindamatute looduslike väärtuste kaitsmise ja uurimise probleemid. Lähem tutvumine nende küsimustega pani meid juba esimesel päeval hämmastama, hiljem aga tekitas meelepaha ja nõrdimust. Selgus, et vaatamata korduvale kriitikale nii keskajakirjanduses kui ka mujal, pole siin ikka õiget korda jalule seatud. Ikka toimub looduskaitsealal kudema siirduvate kalade

massiline väljapüük (9. joon.), kusjuures veetakse ära ainult suuremad, väiksemamöödulised aga jäetakse püüdjate poolt kaldale mädanema... Ikka pauguvad roostikes salaküttide püssid ja linde langeb kui loogu. Muide, siinsete röövküttide kohta polegi salakütt sobiv sõna. Need julmad looduse rüüstajad käituvad nii looduskaitsealal kui ka ümbruskonnas õige enesekindlalt, ähvardades korralekutsujaid kartetšillaenguga. Püssirohtu ja haavleid müüb Lenkorani kauplus igale soovijale piiramatul hulgal ja ka kimpuseotud vesikanade, rasvaste kutumide või hinnalise kalamarja realiseerimisega pole siin erilisi raskusi. Kogu seda riisutud vara müüakse päise päeva ajal nii Lenkorani, Port Iljitši kui ka Bakuu turgudel. Veenmisele ja seletamisele vastavad sellised põlised riisujad üpris rahulikult: «Lasen siin linde juba kümneid aastaid ega ole veel nende vähemaks jäämist märganud. Ja kui neid põhja pool jääbki suviti vähemaks, siis meisse see ei puutu.»

Nii ongi salakütid harjunud Kaspia kaldail talvituvaid veelinde karistamatult hävitama. Näib olevat ülim aeg röövküttimise ja röövpüügi otsustavaks likvideerimiseks selle suure rahvamajandusliku tähtsusega linnukaitsealal.